

актуальною й важливою є проблема розроблення окремої криміналістичної теорії тактичних операцій.

## ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ

*Шевчук В. М.*

*Исследовано современное состояние, тенденции и перспективы развития отдельной теории тактических операций. Проанализированы научные подходы к рассматриваемой проблеме, проведен их критический анализ. Обоснована насущная необходимость криминалистической теории и следственной практики в разработке тактических операций. Дальнейшие исследования будут способствовать обогащению общей теории криминалистики, обеспечат предпосылки для появления новых подходов к решению важных проблем, направленных на оптимизацию следственной и судебной деятельности. Предложены перспективные направления дальнейших научных исследований проблематики тактических операций.*

*Ключевые слова: тактическая операция, криминалистическая теория тактических операций, общетеоретические основы тактических операций, направления научных исследований тактических операций.*

## DEVELOPMENT TRENDS AND PERSPECTIVES IN CRIMINALISTIC THEORY OF TACTICAL OPERATIONS

*Shevchuk V. M.*

*The article studies the contemporary state, development trends and perspectives of the specific theory of tactical operations. It provides the critical analysis of scientific approaches to the problem under consideration, and explains the necessity of criminalistic theory and investigative practice in tactical operations development. The further research will contribute to enrichment of the general theory of criminalistics, provide the preconditions for new approaches to solving important problems aimed at optimizing investigative and trial activity. The article also suggests perspective directions for further research into problematics of tactical operations.*

*Keywords: tactical operation, criminalistic theory of tactical operations, general theoretical foundations of tactical operations, directions of research into tactical operations.*

УДК 349.6

**О. В. Одерій**, начальник кафедри криміналістики Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат юридичних наук, доцент

## НАСЛІДКИ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

*Розглянуто наукові підходи до формування елементного складу структури криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля. Наведено аргументи щодо доцільності включення наслідків як самостійного елемента*

криміналістичної характеристики цієї категорії злочинів. Проаналізовано їх види, а також взаємозв'язок і відмінність від інших елементів.

Ключові слова: злочини проти довкілля, криміналістична характеристика та її елементи, наслідки екологічних злочинів.

У криміналістичній літературі достатньо багато уваги приділено такій категорії, як криміналістична характеристика. Вона була предметом досліджень у роботах Л. Г. Відонова, С. І. Винокурова, В. Г. Гончаренка, Л. Я. Драпкіна, В. Ф. Єрмоловича, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, М. В. Салтевського, В. Л. Синчука, А. В. Старушкевича, М. П. Яблокова та ін.<sup>1</sup> Окремі питання криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля висвітлено в роботах Л. А. Іванової, С. О. Книженко, О. С. Кузовкіна, О. В. Осіпової, В. А. Попова, С. С. Рузметова, Ю. М. Туровця, О. О. Яковлевої та ін. Традиційно вона розглядається як невід'ємний, ключовий елемент структури окремої криміналістичної методики, її теоретична основа, а тому викликає закономірний інтерес у науковців, виступає предметом досліджень, а іноді й дискусій<sup>2</sup>. У спеціальних літературних джерелах слушно

<sup>1</sup> Див., напр.: *Видонов Л. Г.* Криминалистическая характеристика убийств и система типовых версий о лицах, совершивших убийство без очевидцев (методические рекомендации к использованию систем типовых версий) / Л. Г. Видонов. — Горький : Прокуратура Горьк. обл., 1978. — 122 с.; *Винокуров С. И.* Криминалистическая характеристика преступления, ее содержание и роль в построении методик расследования конкретного вида преступлений / С. И. Винокуров // Методика расследования преступлений : сб. науч. тр. — М. : ВИИПРМПП, 1984. — С. 101–104; *Гончаренко В. И.* Понятие криминалистической характеристики преступлений / В. И. Гончаренко, Г. А. Кушнир, В. Л. Подпалый // Криминалистика и судебная экспертиза. — К. : Вища шк., 1986. — Вып. 33. — С. 3–8; *Драпкин Л. Я.* Предмет доказывания и криминалистическая характеристика преступлений / Л. Я. Драпкин // Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений : сб. науч. тр. — Свердловск : Сверд. юрид. ин-т, 1978. — Вып. 69. — С. 16–25; *Ермолович В. Ф.* Криминалистическая характеристика преступлений / В. Ф. Ермолович. — Мн. : Амалфея, 2001. — 304 с.; *Колесниченко А. Н.* Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. — Х. : Юрид. ин-т, 1985. — 92 с.; *Салтевский М. В.* Криминалистическая характеристика : структура, элементы / М. В. Салтевский // Специализированный курс криминалистики : учебник. — К. : НИИРИО КВШ МВД СССР, 1987. — С. 307–316; *Синчук В. Л.* Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В. Л. Синчук. — Х., 2004. — 20 с.; *Старушкевич А. В.* Криміналістична характеристика злочинів : навч. посібник / А. В. Старушкевич. — К. : НВТ «Правник», НАВСУ, 1997. — 43 с.; *Яблоков Н. П.* Криминалистическая характеристика преступлений и типичные следственные ситуации, как важные факторы разработки методики расследования преступлений / Н. П. Яблоков // Вопр. борьбы с преступностью. — М. : Юрид. лит., 1979. — Вып. 30. — С. 112–121 та ін.

<sup>2</sup> Див.: *Белкин Р. С.* Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов / Р. С. Белкин. — 3-е изд., доп. — М. : Юнити-Дана, Закон и право, 2001. — С. 739; *Чурилов С. Н.* Криминалистическая методика : история и современность / С. Н. Чурилов. — М. : Маркетинг, 2002. — С. 322; *Журавель В. А.* Напрями вдосконалення криміналістичних методик розслідування злочинів / В. А. Журавель // Криміналістика

зазначається, що одним із найбільш дискусійних у теорії криміналістичної характеристики є питання про кількісний і якісний склад її елементів, тобто криміналістично значущі ознаки, які повинні становити ядро криміналістичної характеристики<sup>1</sup>. Серед них і проблема доцільності включення наслідків злочинів проти довкілля як її окремого елемента.

Спираючись на концептуальні підходи до формування криміналістичної характеристики<sup>2</sup> в цілому й злочинів проти довкілля<sup>3</sup> зокрема, нами було запропоновано включити до її структури такі елементи: 1) предмет посягання; 2) механізм (спосіб) учинення злочину; 3) обстановка вчинення злочину (час, місце); 4) характеристика особи злочинця; 5) типова слідова картина (у її широкій інтерпретації); 6) характеристика потерпілого (факультативний елемент)<sup>4</sup>. Разом із тим, подальші дослідження цього питання стимулювали потребу в перегляді деяких положень з таких міркувань.

Аналізування розділу VIII «Злочини проти довкілля» Особливої частини КК України свідчить про те, що норми кримінального права, які передбачають відповідальність за зазначені кримінальні правопорушення, належать до бланкетних, тобто в них диспозиція містить безпосереднє посилання на норми, яких не містить стаття закону про кримінальну відповідальність<sup>5</sup>. І хоча базовим законом, що закріплює основні напрямки охорони довкілля, безумовно, є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», однак для з'ясування сутності кримінальних правопорушень проти довкілля знання одного цього закону явно недостатньо. Норми, що передбачають покарання за екологічні правопорушення, містять приховані посилання на велику кількість нормативно-правових актів, які складають

у протидії злочинності: тези доп. наук.-практ. конф. — К. : Хай-Тек Прес, 2009. — С. 42–45; *Салтєвський М. В.* Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник / М. В. Салтєвський. — К. : Кондор, 2005. — С. 418–423; *Шиканов В. И.* Пространственно-временные факторы в криминалистической характеристике преступления : лекция / В. И. Шиканов. — Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1980. — С. 3–8; *Герасимов И. Ф.* Криминалистические характеристики преступлений в структуре частных методик / И. Ф. Герасимов // Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений : межвуз. сб. науч. трудов. — Иркутск, 1978. — Вып. 69. — С. 94–95; *Бахин В. П.* Криминалистическая методика : лекция / В. П. Бахин. — К., 1999. — С. 7–16; *Тищенко В. В.* Корисливо-насильницькі злочини : криміналістичний аналіз : монографія / В. В. Тищенко. — Одеса : Юрид. літ., 2002. — С. 37–54.

<sup>1</sup> Див.: Криміналістика : курс лекцій / В. П. Бахін, І. В. Гора, П. В. Цимбал. — Ірпінь: Акад. ДПС України, 2002. — Ч. 1. — С. 244–245.

<sup>2</sup> Див.: *Одерій О. В.* Криміналістична характеристика злочинів проти довкілля: загальні положення / О. В. Одерій // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — 2012. — № 3(50). — С. 173–179.

<sup>3</sup> Див.: *Він же.* Криміналістична характеристика злочинів проти довкілля: аналіз літератури // Там само. — 2012. — № 4(51). — С. 141–146.

<sup>4</sup> Див.: *Він же.* Криміналістична характеристика злочинів проти довкілля: проблеми побудови та використання // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. праць. — Х. : Право, 2012. — Вип. 12. — С. 51–60.

<sup>5</sup> Див.: *Навроцький В. О.* Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник / В. О. Навроцький. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — С. 79.

земельне, водне, лісове законодавство, законодавство про надра, охорону атмосферного повітря, охорону й використання рослинного і тваринного світу та інші спеціальне законодавство. Саме тому можна стверджувати, що до сьогодні існує безумовно екологічна акцесорність (залежність від екологічного права) кримінального права у сфері охорони довкілля<sup>1</sup>.

Слід зазначити, що відсоток норм Особливої частини КК України, у яких наслідки були б чітко вказані, становлять незначну кількість, і передбачити всі наслідки кримінально-правовою нормою іноді взагалі не уявляється можливим. Водночас саме норми, що передбачають покарання за злочини проти довкілля, за юридичною конструкцією є найскладнішими серед кримінально-правових норм, оскільки їх диспозиції, як правило, передбачають в основному складі альтернативно декілька дій і наслідків, до яких передбачені ще й кваліфікуючі ознаки, що ускладнює їх практичне застосування. Проте фахівці стверджують, що в таких випадках використання саме цього підходу до викладення норм є єдино можливим і правильним<sup>2</sup>.

У свою чергу в криміналістичній характеристиці злочинів проти довкілля деякі науковці прямо чи побічно (наводячи окремо або з іншими елементами в різних комбінаціях) торкаються наслідків, розглядаючи їх як: 1) сліди, розповсюдження, локалізації<sup>3</sup>; 2) матеріальні наслідки злочину (матеріальні сліди; документи)<sup>4</sup>; 3) наслідки, що настали або можуть настати<sup>5</sup>; 4) суб'єктів, що припустилися тих чи інших порушень, або наслідки цих порушень<sup>6</sup>; 5) типові сліди злочину, при цьому має бути встановлено причинний зв'язок між діями (діяльністю або бездіяльністю) конкретних осіб і екологічно шкідливими наслідками, що настали<sup>7</sup>; 6) наслідки вчиненого злочину<sup>8</sup>;

<sup>1</sup> Див.: *Плешаков А. М.* Уголовно-правовая борьба с экологическими преступлениями (теоретический и прикладной аспекты) : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / А. М. Плешаков. — М., 1994. — С. 51.

<sup>2</sup> Див.: *Локтіонова В. В.* Наслідки вчинення злочинів проти довкілля (кримінально-правове дослідження) : монографія / В. В. Локтіонова. — Кременчук : Видавець «ПП Щербатих О. В.», 2011. — С. 250–251.

<sup>3</sup> Див.: *Экологические преступления: квалификация и методика расследования* / С. Б. Гавриш, В. Г. Грузкова, А. Л. Дудников и др. ; под ред. В. Е. Коноваловой, Г. А. Матусовского. — Х. : Харьков. юрид. ин-т, 1994. — С. 66–67.

<sup>4</sup> Див.: *Духно Н. А.* Расследование экологических преступлений : лекция / Н. А. Духно, Ю. Г. Корухов. — М. : Юрид. ин-т МИИТа, 2001. — С. 14.

<sup>5</sup> Див.: *Яблоков Н. П.* Расследование экологических преступлений / Н. П. Яблоков // *Криминалистика : учебник для вузов* / [И. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкин, Е. П. Ищенко и др.] ; под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Высш. шк., 2000. — С. 619–621.

<sup>6</sup> Див.: *Величкин С. А.* Расследование преступных нарушений правил охраны окружающей среды / С. А. Величкин // *Криминалистика : учебник* / под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. — СПб. : Лань, 2001. — С. 833–835.

<sup>7</sup> Див.: *Ищенко Е. П.* Криминалистика : учебник / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков ; под ред. Е. П. Ищенко. — М. : Юрид. фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2006. — С. 672–674.

<sup>8</sup> Див.: *Попов В. А.* Раскрытие и расследование экологических преступлений (информационный аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. А. Попов. — М., 2005. — С. 30.

7) сліди та наслідки злочинної діяльності або бездіяльності<sup>1</sup>; 8) причинний зв'язок між діями конкретних осіб і наслідками, що настали<sup>2</sup>; 9) механізм слідоутворення та наслідки злочину<sup>3</sup>. Різна інтерпретація, відсутність чіткого змістовного наповнення, а також критеріїв розмежування від інших елементів (у першу чергу слідової картини) не сприяють розв'язанню цієї проблеми, а тому потребують на додаткову увагу.

За тлумачним словником слід – це те, що вціліло, збереглося від руйнування, знищення, загибелі тощо<sup>4</sup>, залишок або ознака, що зберігається від чого-небудь<sup>5</sup>. Під слідами злочину криміналісти переважно розуміють матеріально-фіксовані зміни в середовищі, при цьому вживають інший термін – слідова картина як сукупність, матеріальних та ідеальних слідів-відображень злочину; відбиття в пам'яті людей<sup>6</sup> ознак злочину на момент його виявлення. Тому поняття «слідова картина» включає ідеальні відображення й матеріальні сліди як джерела видимих і невидимих, прогнозованих слідів, що утворилися в момент учинення злочину. М. В. Салтевський прямо визначав, що слідова картина конкретного злочину – це реальна матеріальна слідова обстановка на конкретний момент часу, що відображає й зберігає різну інформацію про конкретну подію злочину та особу, яка вчинила його в даній обстановці<sup>7</sup>. Термін «реальна матеріальна обстановка» він використовував як такий, що містить ідеальні й матеріальні відображення. Звідси можна констатувати, що основною криміналістичною ознакою слідової картини треба вважати ідеальні та матеріальні сліди, що утворилися саме в момент злочину.

У свою чергу наслідок – це те, що виходить, впливає з певних обставин, дій, причин; результат, підсумок<sup>8</sup>. Отже, зміни, які настають після вчинення злочину (як його результат), слід уважати наслідками. Так, перевищення гранично-допустимих концентрацій шкідливих речовин в атмосферному

<sup>1</sup> Див.: Книженко С. О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. О. Книженко. — Х., 2005. — С. 44.

<sup>2</sup> Див.: Кузовкин А. С. Методика расследования экологических преступлений, совершенных в процессе добычи углеводородов : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец.12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А. С. Кузовкин. — М., 2008. — С. 13–18.

<sup>3</sup> Див.: Осипова Е. В. Теоретические и практические проблемы расследования экологических преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Е. В. Осипова. — Калининград, 2005 — С. 118.

<sup>4</sup> Див.: Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я / автори-уклад. А. П. Загнітко, І. А. Щукіна. — Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. — С. 557.

<sup>5</sup> Див.: Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов ; Рос. академия наук. Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова. — 4-е изд., доп. — М. : Азбуковник, 1999. — С. 728.

<sup>6</sup> Див.: Криміналістика : навч. посібник / за ред. А. Ф. Волобуєва. — К. : КНТ, 2011. — С. 354.

<sup>7</sup> Див.: Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі). — С. 421.

<sup>8</sup> Див.: Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я. — С. 304.

повітрі є елементом слідової картини, а спричинене внаслідок цього захворювання людей чи інший розлад здоров'я буде наслідком. З огляду на це зайвий раз постає питання щодо доцільності відмежування слідової картини від наслідків.

На сьогодні більшість науковців поєднують сліди та наслідки в окремому елементі криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля (як і суб'єктів та наслідки, механізм слідоутворення й наслідки), а деякі з них навіть отожднюють їх, не вбачаючи між ними різниці. Так, Ю. М. Туровець прямо визначає, що наслідки злочинів проти довкілля – це *сліди* (курсив наш. – О. О.), шкода<sup>1</sup>.

Якщо вийти за межі криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля, то в науковій літературі також можна зустріти аналогічні проблеми. Так, В. В. Тищенко виділив як елемент криміналістичної характеристики «дані про результат і наслідки злочинних дій»<sup>2</sup>, що викликало дискусію стосовно досить широкого тлумачення такого терміна, адже він охоплює не тільки сліди злочину, а й шкоду, заподіяну ним<sup>3</sup>. Разом із тим слід урахувати, що в кожному із різновидів злочинів структура їх криміналістичної характеристики може конкретизуватися, змінювати свої параметри: якісний і кількісний склади криміналістично значущих ознак, зв'язки між ними<sup>4</sup>. У нашому випадку підґрунтям для цього є врахування особливостей юридичної конструкції кримінальних норм щодо злочинів проти довкілля, сутність яких зводиться до альтернативної наявності декількох дій і декількох наслідків, до яких передбачені ще й кваліфікуючі ознаки настання. Мабуть, із цих позицій виходили й ті науковці, які окремо виділили такий елемент у структурі криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля, як наслідки, що настали або можуть настати<sup>5</sup>, і навели криміналістичні ознаки шкідливих наслідків злочинів проти довкілля<sup>6</sup>.

Загалом, визначення наслідків розглядуваних злочинів до останнього часу було відсутнє як у законодавстві, так і в кримінально-правовій літературі. Усі спроби визначити його зводилися або до перелічення конкретних проявів зазначених наслідків, або до розкриття змісту поняття «екологічна шкода» чи «шкода довкіллю» («шкода навколишньому природному середовищу»). Невипадково спочатку Д. О. Крашенінніков, а потім В. В. Локтіо-

<sup>1</sup> Див.: Туровець Ю. М. Початковий етап розслідування злочинів проти довкілля : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ю. М. Туровець. — К., 2012. — С. 60.

<sup>2</sup> Див.: Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / В. В. Тищенко. — Одеса : Фенікс, 2007. — С. 62–64.

<sup>3</sup> Див.: Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія / Б. В. Щур. — Х. : Харків юрид., 2010. — С. 179.

<sup>4</sup> Див.: Бахин В. П. Криминалистическая характеристика преступлений: теоретическая концепция или практический инструмент расследования / В. П. Бахин, И. В. Бахина, В. А. Сыч // Зб. наук. праць Академії ПВУ. — Хмельницький, 1999. — № 9. — Ч. 2. — С. 258.

<sup>5</sup> Див.: Яблоков Н. П. Расследование экологических преступлений. — С. 619–621; Попов В. А. Указ. праця. — С. 30; Духно Н. А., Корухов Ю. Г. Указ. праця. — С. 14.

<sup>6</sup> Див.: Корж В. П. Розслідування окремих видів злочинів : навч.-метод. посібник / В. П. Корж. — Х. : ХНУ, 2012. — С. 435.



нова присвятили цьому питанню окремі дослідження, де наслідки визначили як: а) різновид злочинних наслідків узагалі, що характеризуються негативними змінами суспільних відносин з охорони природного середовища та забезпечення екологічної безпеки<sup>1</sup>; б) різновид злочинних наслідків узагалі, які характеризуються суспільно небезпечними змінами в довкіллі, що відображаються в заповіданні або загрози заповідання йому шкоди, передбаченої нормою розділу VIII Особливої частини закону України про кримінальну відповідальність<sup>2</sup>. Звідси, беручи до уваги співвідношення термінів, що використовуються в теорії й законодавстві, можна констатувати, що «суспільно небезпечні наслідки» є родовим поняттям, а «шкода», «збиток» виступають як видові та використовуються в КК для характеристики конкретних видів наслідків (наприклад, фізична шкода). Більш того, залежно від характеру наслідків учинення злочинів науковці прямо виокремлюють екологічну шкоду поряд з фізичною, майновою (економічною, матеріальною), моральною, організаційно-управлінською, соціально-політичною, шкодою громадської безпеки та громадському порядку. Так, І. І. Митрофанов вважає, що екологічна шкода є наслідком най-різноманітніших за характером злочинних посягань і може виражатися в різних передбачених законом формах, а саме: забруднення вод (водних об'єктів), атмосферного повітря, масова загибель диких тварин, вирубка дерев і чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, екологічна катастрофа та інші подібні наслідки<sup>3</sup>. Крім того, характерною особливістю конструкції злочинів проти довкілля є те, що вони як наслідок їх учинення передбачають реальне заповідання або небезпеку заповідання шкоди життю та здоров'ю людей.

Не вдаючись до поглибленого аналізу різновидів шкоди, бо вони достатньо досліджені в юридичній літературі, зупинимося лише в межах необхідного для обґрунтування своєї думки. Так, фізична шкода визначається фахівцями як сукупність змін, що сталися об'єктивно внаслідок учинення кримінального правопорушення в стані людини як фізичної істоти. До її складових належать: тілесні ушкодження, розлад здоров'я, фізичні страждання, біль, смерть<sup>4</sup>. На думку науковців, погіршення якості довкілля, знищення або пошкодження природних об'єктів не можуть не позначитися на стані здоров'я населення. Несприятливій дії факторів навколишнього природного середовища піддається все населення. Такі умови викликають значне функціональне напруження в організмі людини, що призводить до

<sup>1</sup> Див.: Крашенинников Д. А. Последствия экологических преступлений (понятие, виды, общая характеристика : автореф. дис. . на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Д. А. Крашенинников. — Казань, 2007. — С. 10.

<sup>2</sup> Див.: Локтіонова В. В. Указ. праця. — С. 143–145.

<sup>3</sup> Див.: Митрофанов І. І. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посібник / І. І. Митрофанов. — Кременчук : Видавець «ПП Щербатих О. В.», 2009. — С. 130–132.

<sup>4</sup> Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2-х т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. — Х. : Право, 2012. — Т. 1. — С. 270.

дисфункціональних перебудов і захворювань<sup>1</sup>. Абстрагуючись певним чином, при дотриманні конкретних юридичних (передусім процесуальних), вимог конкретна особа за таких обставин може бути визнана потерпілою.

У структурі криміналістичної характеристики особа потерпілого традиційно складається з таких компонентів: демографічні дані, відомості про спосіб життя, риси характеру, звички, зв'язки й стосунки, ознаки віктимності тощо<sup>2</sup>. Цей елемент викликає увагу з боку криміналістів не тільки як джерело доказової інформації, а і як фізичний об'єкт, що вносить певні зміни до навколишньої обстановки або може нести на собі (тілі, одязі) чи на предметах і засобах, що є при ньому, різноманітні сліди, виявлення та дослідження яких криміналістичними засобами дозволяє отримати важливу в доказовому відношенні інформацію. Потерпілий бере активну участь у розслідуванні злочинів проти довкілля<sup>3</sup>, а з набуттям чинності нового КПК його роль значно збільшується з огляду на розширення кола суб'єктів, які можуть бути визнані потерпілими. Так, у ч. 1 ст. 55 КПК зазначено, що «потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди»<sup>4</sup>. Отже, можливість визнання юридичної особи потерпілою в кримінальному провадженні посилює значущість цієї процесуальної фігури при розслідуванні злочинів проти довкілля.

Ураховуючи те, що потерпілою особа стає *внаслідок* (курсив наш. – *О. О.*) злочинних дій проти довкілля, тобто особа потерпілого виступає компонентом наслідків, що є цілком логічним, бо термін «наслідки злочинів проти довкілля» змістовно ширше та у повному розумінні охоплює (поглинає) собою й особу потерпілого, а отже, виділення її в окремий (рівноправний серед інших) елемент криміналістичної характеристики розглядуваних злочинів утрачає сенс. Крім того, критерієм відмежування слідової картини від наслідків можна визнати їх розуміння як безпосереднього<sup>5</sup> (первинного) та

<sup>1</sup> Див.: Говта М. В. Оцінка впливу екологічних факторів на психофізіологічну діяльність людини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. біол. наук : спец. 03.00.13 «Фізіологія» / М. В. Говта. — К., 2009. — С. 3.

<sup>2</sup> Див.: Криміналістика : підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / [В. М. Глібко, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. — К. : Видав. Дім «Ін Юре», 2001. — С. 371.

<sup>3</sup> Див.: Книженко С. О. Указ. праця. — С. 108, 115–117, 129, 158; Иванова Л. А. Криминалистическая характеристика и первоначальный этап расследования преступлений, связанных с загрязнением вод и атмосферы : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. А. Иванова. — Екатеринбург, 2003. — С. 31, 42, 53; Рузметов С. С. Использование специальных познаний при расследовании экологических преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. С. Рузметов. — Калининград, 2003. — С. 11, 41, 83; Попов В. А. Указ. праця. — С. 25, 28, 77.

<sup>4</sup> Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2-х т. — Т. 1. — С. 179.

<sup>5</sup> Безпосередній – який не має проміжних ланок, здійснюється без посередництва кого-, чого-небудь (див.: Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я. — С. 44).



опосередкованого<sup>1</sup> (вторинного<sup>2</sup>) явища, тобто без сліду немає й наслідку, що надає можливість побудувати ланцюжок: злочинна дія – слідова картина – наслідки. Звідси головною криміналістичною ознакою наслідків злочинів проти довкілля є негативні явища, які виникають (або можуть виникнути) у просторі та часі після (а не в момент, на відміну від слідової картини) учинення злочину і є його опосередкованим, іноді непередбачуваним<sup>3</sup> (вторинним) результатом.

Наслідки злочинів проти довкілля можуть виявлятися у вигляді: екологічного забруднення значних територій; загибелі людей; негативного впливу на здоров'я людей, рослинний або тваринний світ; підвищеній екологічній небезпеці для здоров'я; підвищеної екологічної небезпеки для довкілля; оголошення в місцевості надзвичайної екологічної ситуації; масового захворювання людей; масової загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу; небезпеки для живих ресурсів моря; шкоди, спричиненої зонам лікування й відпочинку; перешкоди іншим законним видам використання моря; поширення епізоотії; небезпеки технологічних аварій або екологічних катастроф; втрати родючості землі; виведення земель із сільськогосподарського обігу; змивання гумусного шару; порушення структури ґрунту; істотної шкоди навколишньому середовищу; інших тяжких наслідків.

Таким чином, виокремлення наслідків як самостійного елемента криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля дозволяє не тільки більш повно розкрити криміналістичну особливість розглядуваних злочинів, а й викласти рекомендації з оптимізації їх розслідування, тим більше, що й законодавець у ч. 1 ст. 91 КПК до обставин, які підлягають доказуванню, відносить суспільно небезпечні наслідки – вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням<sup>4</sup>.

## ПОСЛЕДСТВИЯ КАК ЭЛЕМЕНТ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

*Одерий А. В.*

*Рассмотрены научные подходы к формированию элементного состава структуры криминалистической характеристики преступлений против окружающей среды. Изложены аргументы относительно целесообразности включения последствий как самостоятельного элемента криминалистической характеристики этой категории преступлений. Проанализированы их виды, а также взаимосвязи и отличия от других элементов.*

<sup>1</sup> Опосередкований – який відбувається, виражається, стосується чогось не прямо, а через якусь посередництво; непрямий (див.: Там само. — С. 332).

<sup>2</sup> Вторинний – який є другим у розвитку чого-небудь (див.: Там само. — С. 90).

<sup>3</sup> У літературі висловлена думка, згідно з якою наслідки екологічних злочинів залишаються здебільшого непередбачуваними (див.: Курс кримінології : підручник : у 2-х кн. / під ред. О. М. Джужі. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — Кн. 2: Особлива частина. — С. 56).

<sup>4</sup> Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2-х т. — Т. 1. — С. 266.

*Ключевые слова: преступления против окружающей среды, криминалистическая характеристика и ее элементы, последствия экологических преступлений.*

## AFTEREFFECTS AS AN ELEMENT IN THE CRIMINALISTIC DESCRIPTION OF ENVIRONMENTAL CRIMES

*Oderii O. V.*

*The article deals with new approaches to the formation of the element structure in the criminalistic description of environmental crimes providing arguments for the expediency of treating aftereffects as an independent element in the criminalistic description of this category of crimes. The article also provides the analysis of their types as well as features that they have in common with and different from other elements.*

*Keywords: environmental crimes, criminalistic description and its elements, the after-effects of environmental crimes.*

УДК 343.98

**Р. Н. Боровских**, доцент кафедры уголовного права, процесса и криминалистики Новосибирского юридического института (филиала) Томского национального исследовательского государственного университета, кандидат юридических наук, доцент

## ПРЕСТУПЛЕНИЯ В СФЕРЕ СТРАХОВАНИЯ КАК ОБЪЕКТ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ, УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

*Рассмотрена структура преступной деятельности в сфере страхования с позиций классификации преступных проявлений по уголовно-правовым, криминологическим и криминалистическим критериям. Обращено внимание на необходимость создания комплексной методики расследования преступлений в сфере страхования, системы рекомендаций более высокого уровня обобщения, охватывающих не отдельные способы, а множество видов и даже родов преступных посягательств в этой сфере.*

*Ключевые слова: преступления в сфере страхования, уголовно-правовые критерии классификации, комплексная методика расследования.*

Как верно заметил В. Ю. Шепитько, изменчивость криминалистических (как и иных юридических. Р. Б.) знаний связана с научно-техническим прогрессом современного общества. Информатизация социальной среды привела к «технологизации» криминалистики, разработке и внедрению информационных, цифровых, телекоммуникационных технологий. Информационные технологии – новая категория криминалистики, претендующая занять должное место в ее структуре<sup>1</sup>.

<sup>1</sup> См.: Шепитько В. Ю. Проблемные лекции по криминалистике : учеб. пособие / В. Ю. Шепитько. — Х. : Издав. агенція «Апостіль», 2012. — С. 16.